

Bilgi ve Ahlak Bilginin Ahlakiliği

Dr. Sertaç Tekdal

SDAM
STRATEJİ DÜŞÜNCE VE ANALİZ MERKEZİ

Konu

Bilgi ve Ahlak & Bilginin Ahlakiliği

Hazırlayan

Dr. Sertaç Tekdal

Tashih ve Eklemeler

Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi

Kategori

Analiz

Web Sitesi

sdam.org.tr

SDAM, Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi
İstanbul 2024

BİLGİ VE AHLAK & BİLGİNİN AHLAKİLİĞİ

Yayın Kurulu

Bu yayının hakları SDAM Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi'ne aittir. Bu yayın SDAM'ın izni olmaksızın yayınlanamaz ve çoğaltılamaz. Ancak kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

Özet	4
1. Bilgi ve Ahlak Birlikteliği	5
2. Bilgi ve Ahlak İlişkisi	6
2.1. Sokrates'te Bilgi ve Ahlak İlişkisi	6
2.2. İmam Gazzâlî'de Bilgi ve Ahlak İlişkisi	7
2.3. Mevlana'da Bilgi-Ahlak İlişkisi	8
2.4. Günümüz Anlayışında Bilgi-Ahlak İlişkisi	9
3. Bilgi Ahlakının Temel Özellikleri	10
4. Sonuç	12
Kaynakça	13

ÖZET

Bilgi, Allah'ın Hz. Âdem'e öğrettiği isimlerle başlayarak insanoğluna sunduğu bir lütuftur ve insanoğlu bu bilgiyle, kendisi başta olmak üzere varlıkların hakikatini hakkıyla anlama çabasına, hayır ve saadet arayışına girer. Bilgi, Allah'ın bir lütfu olduğu gibi aynı zamanda emaneti de olup tarih boyunca kümülatif olarak toplanan insanlığın ortak malıdır. Bilgiye bu anlayışla yaklaşmak ve bilgiyi bu anlayışla hem kullanmak hem de paylaşmak, insanın bu nimet ve emanete karşı en büyük sorumluluğudur. Ancak insanoğlunun birçok nimet ve emanete karşı sergilediği yanlış tutum, ne yazık ki bilgi karşısında da gerçekleşmektedir.

Dünya hayatında sahip olduğumuz her şeyin bir ahlaki tarafı olduğu gibi (mal, makam, siyaset, ticaret, ibadet, savaş, barış, zafer v.s.), bilginin de ahlaki veçhesi mevcuttur. Ahlakтан yoksun hiçbir şey hayır getirmediği gibi, bilgi de ahlaktan bağımsız düşünülemez ve bilgi ile ahlak arasındaki ayrışma, ahlaktan yoksun bir bilgiyi ortaya çıkarmaktadır. Bilgi-ahlak birlikteliğinin insana önce kendisini bilmeyi sağlaması, sonra da Rabbini tanımaya vesile olması beklenir. Ancak insan bu bilinçten uzaklaşınca bilgiyi bir çıkar aracına dönüştürmüş, insanlığa refah ve mutluluk getirmesi beklenen bilgiyi, tahrip ve yıkım için kullanma yoluna gitmiştir. Varoluş sebebi doğruya, güzele, hak ve hakikate ulaştırmak olan bilginin istismarı ile tarih boyunca insanlık büyük acılar çekmiş ve halen de çekmeye devam etmektedir.

Bu çalışmada bazı filozof ve âlimlerin düşünceleri doğrultusunda; bilgi ve ahlak arasındaki ilişki irdelenmiş, ahlaktan yoksun bilginin olumsuz sonuçları ile bilgi-ahlak birlikteliğinin İslami ve insani yönden ehemmiyeti değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, Ahlak, Sömürü, Bilginin Ahlakiliği

1. Bilgi ve Ahlak Birlikteliği

İnsanın yaratılış serüveni anlatılırken, insanlığın atası olan Hz. Âdem'e (a.s) ilk bilgi kaynağı olarak bütün eşyanın isimlerinin öğretildiğinden bahsedilir. Böylece bilgi daima Allah'a nispet edilmiştir ve kaynak O'dur. Nitekim Kur'an'da ilim ehli için "ilim sahipleri" yerine "kendilerine ilim verilenler" ifadesinin kullanılması bunun açık bir göstergesidir. Bilgi, insanoğluna verilmiş bir emanettir ve insanlık tarihi boyunca her dönemde eklemeler de yapmak suretiyle gelecek nesil ve toplumlara devredilmektedir.

Öte yandan insan hayatının her evresinde ve içinde bulunulan her koşulda ahlak olgusu da yer almaktadır. Bir yönüyle ahlaki yönü olmayan hiçbir şey yoktur. Örneğin; mal, makam, siyaset, ticaret, ibadet, savaş, barış, zafer gibi tüm bu kazanım ve koşulların ahlak ile birlikteliğine ihtiyaç vardır. Zira bu birlikteliğin varlığı hayır ve selamet kaynağı olurken, yokluğu ise şer ve felaket sebebi olabilmektedir. İşte ahlaki yönüyle insanlığa huzur ve saadet getiren, ama yokluğu ile insanlığa acılar yaşatan önemli bir olgu da bilgidir. Ahlaktan yoksun bilginin insanlığa hiçbir hayır getirmediğine tarihi vak'alar şahittir. Bilgi-ahlak birlikteliği ise, insana önce kendini bilmeyi ve sonra da Rabbini tanımayı öğretir. Zira, "Kendini bilen, Rabbini bilir." Öte yandan insanoğlu bilgiyle varlıkların hakikatini anlamaya çalışır ve netice olarak bir hayır ve saadet arayışına girer. Yunus Emre bu hakikati şiirinde güzel bir şekilde ifade etmiştir:

"İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir.
Sen kendini bilmezsin, yâ nice okumaktır.
Okumaktan mana ne, kişi Hakk'ı bilmektir.
Çün okudun bilmezsin, ha bir kuru emektir."

"Bilim" ve "Ahlak" kavramları, toplumsal gelişme ve ahlakın oluşması ve şekillenmesinde etkin bir role sahiptir. Medeniyetler incelendiğinde, onları zirvede tutan iki temel direğin olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, bilimi kendi içinde geliştirme, toplumun hizmetinde kullanma ve gelecek kuşaklarda devam etmesini sağlama; diğeri ise bireysel ve toplumsal hayatta ahlakın yaşatılmasıdır. Medeniyetlerin yıkılışındaki temel etken de bu iki direktan bir veya ikisinin çökmesidir. Bilim ve ahlak arasında iki düzeyli ilişki vardır: Birincisi mantıksal düzeydir ki, ahlaki değerler olmadan bilimin insan lehine, iyi niyetle kullanımı oldukça zordur. Yani temel bileşimde ikisi birlikte olmak zorundadır. İkincisi ise uygulama düzeyidir ki, ahlakın bilim üzerindeki kontrolüdür.¹

Filozoflar ahlâkı üç boyutta değerlendirmektedirler. Ahlakın ilk boyutu bilgi olup iyi ve kötü ayırımını

¹ ÇİFTÇİ, Bestami Said: Bilim ve Ahlak İlişkisi, *Köprü Dergisi*, Yıl, (2016), Sayı 95.

sağlar. Bilgi sahibi olan insan, daha bilinçli davranış sergileme yoluna gider ki bu da, ahlâkın ikinci boyutu olan davranışı ortaya çıkarır. Doğru bilgiyle doğru davranış sergileyen insan, erdemli olur. Üçüncü boyut ise duygu olup insanın yaptığı iyiliklerden duyduğu mutluluk ve yaptığı kötülüklerden duyduğu pişmanlıktır.²

2. Bilgi ve Ahlak İlişkisi

2.1. Sokrates'te Bilgi ve Ahlak İlişkisi

Bilgi ve ahlak kavramları ilk bakışta felsefenin farklı iki kavramı gibi görünse de, Sokrates açısından bu iki kavram bir bütünün parçaları ve tamamlayıcısıdır. Hatta Sokrates, ahlak ve bilgiyi birbiri ile zorunlu bir ilişkiye sahip olan kavramlar olarak değerlendirir. Ona göre bilgi, ahlak ve erdem farklı şeyler değildir.

Sokrates'in bilgi ve ahlak ilişkisini ifade eden meşhur mottosu “kimse bilerek kötülük yapmaz” sözüdür ve bu sözle kötülüğü bilgisizliğe bağlar. Sokrates'e göre, duyu verileriyle elde edilen bilgiler tıpkı ahlaki bilgiler gibi insana bir yükümlülük getirir. Bu nedenle Sokrates'in “kimse bilerek kötülük yapmaz” vecizi, aslında sağlam bir epistemolojik temel üzerine kurulmuştur. Sokrates'in kötülüğü bilgisizliğe bağlamasındaki neden de bundandır. Çünkü bir insanın bilgi sahibi olması ona sorumluluk getirir, sorumlu olan bir birey, iradesini etkin kullanan bir bireydir, irade kişinin içsel akıl melekelerine bağlıdır ve bu melekeler ona doğmadan önce verilmiştir. Bu doğmadan önce verilen melekeler, iyilik erdemi üzerine olduğundan bilgi ve iyilik arasında bir bağ vardır. Kötülük ise bu bağın kısmen kopması ya da unutulması anlamına gelir.³

Sokrates, Atina halkına sorular sormak suretiyle onları düşünmeye sevk ederken temel amacı, kendini bilgi sahibi zannedenlerin esasında çok cahil olduklarını ortaya koyabilmektir. Sokrates bu sayede onların doğru bilgiyi ortaya çıkaracaklarını ve bunun sonucunda yaşamlarında iyileştirmelere gideceklerine inanmaktadır. Bu bağlamda Sokrates, kötülük denilen olgunun cehaletten kaynaklandığını iddia etmiştir. Ona göre, hiç kimse bilerek veya isteyerek kötülük yapmaz.⁴

Hiç kimsenin bilerek kötülük yapmayacağı, kötülüğün bilgisizlikten kaynaklandığı şeklindeki Sokratik tez ne kadar güçlü olursa olsun tenkit edilemez de değildir. İnsanı yalnız bilgi ve bilinç sahibi bir varlık olarak düşünmemek gerekir. Zira o aynı zamanda duyguları olan, isteyen, seçen, irade sahibi bir varlıktır.⁵

Sokrates'in kimsenin bilerek kötülük yapmayacağı anlayışına ise şöyle itirazlar olmuştur: Bugün de birçok insan sigara veya uyuşturucunun zararlı yani kötü olduğunu bilmesine rağmen, bunlardan

² ÇİFTÇİ, Bestami Said: A.g.e.

³ BAYSAN, Oğuz: Bilgi ve Ahlak: İlhan Dilman'ın Sokrates Yorumu. Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*, Kırklareli, 2013.

⁴ AKÇAKAYA, Ümit: *Sokrates ve Felsefesi*, <https://www.umatkacakaya.com/yazi/sokrates-ve-felsefesi> Erişim Tarihi: 04.10.2023.

⁵ ODABAŞ, Uğur Köksal: “Eudaimonia'nın Sokratik Görünümü: Erdem Bilgidir ve Hiç Kimse Bilerek Kötülük Yapmaz, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Mart 2019, 23(1): 93-102.

vazgeçmemektedir. Bu durum, kötülüğün sadece bilinmeden yapıldığı tezini çürütüyor. Ancak Sokrates bunu kabul etmez. Ona göre kötü alışkanlık sahipleri, söz konusu eylemler hakkında hakkıyla bilgi sahibi değildirler. Ona göre herhangi bir kötü alışkanlığa dair insana verdiği zararlar ifade edildiğinde, alışkanlık sahibi olanlar hemen bir savunma mekanizması geliştirmekte ve bu eylemin aslında öyle de kötü olmadığı inancını dillendirmektedirler. Sokrates'in tezine göre, kötü bir eylemin sebep olduğu zarar, yetkili birilerince anlatılması sonucunda insanların çoğu ondan vazgeçeceklerdir. Hala devam edenler var ise, demek ki hâlâ yeterli bilgi sahibi olamamışlardır.⁶

2.2. İmam Gazzâlî'de Bilgi ve Ahlak İlişkisi

İmam Gazzâlî der ki; "Ahlak, bilginin olgunluk halidir, bilginin bu derecesine de hikmet denir." Ona göre de, insanın yanlış düşmesindeki en önemli sebep, bilgisizlik yahut yanlış bilgidir. Bilgi, doğru davranışın kaynağını teşkil eder, bilmeyen bir insanın doğruyu yapması mümkün değildir. Bir konuda bilgi sahibi olmadan tevafuken doğru davranış sergileyen bir insanın davranışı ise ahlaki açıdan hiçbir değer ifade etmez. Ahlaki davranışın en önemli özelliği, bilinçli bir şekilde yerine getirilmesidir.

İmam Gazzâlî "*İhya*" adlı eserinde güzel ahlakı telkin etme hususunu ele alırken, önce kişinin bilgilendirilmesi gerektiğine vurgu yapar. Gazzâlî'ye göre, kişi bir şeyin hakikat olduğuna inanmadan içten bir şekilde benimseyemez. Benimsemesi ve bunu ahlak olarak kabul etmesi, konuya dair bilgi sahibi olmasına ve bunu içtenlikle kabul etmesine bağlıdır. İmam Gazzâlî'nin bilgi-ahlak ilişkisi, salt bir bilgi sonucu ahlakın ortaya çıkması şeklinde değildir. Gazzâlî'ye göre, ilim öğrenmek isteyen kimsenin de öncelikle halini, tavrını ve kalbini belli oranda kötülüklerden arındırması, kendini sahip olacağı ilme hazırlaması gerekmektedir. Bu bir anlamda ilmin kişide meydana getireceği değişikliğin ön hazırlığı gibi görülebilir. Müslümanın namazdan önce abdest alarak maddi ve manevi kirlilerden arınması gibi, ilme de manevi bir hazırlanma gerekliliği vardır.⁷ Namaz öncesi maddi ve manevi bir hazırlık amaçlı alınan abdest misali; ilmin sorumluluğunu, ciddiyet ve vakarını taşıyabilmek de bir hazırlık gerektirmektedir. Bu hazırlık evresini yaşamadan, gerekli hassasiyetleri gözetmeden elde edilen bilginin hakkını vermek, o bilgiyle gösteriş, kibir vesair yanlış davranışlardan korunmak mümkün olmayacaktır. İlim ağır bir yükür ve bu yükü taşımak hiç de kolay değildir. Kişinin bu yükü yüklenmeden önce ne amaçla yükleneceğine, hangi gaye ve misyonla bu yükü taşıyacağına dair ön hazırlıklara ihtiyacı vardır.

Bilgi, insanlık tarihi boyunca hem refah ve mutluluk getirmiş hem de felaket ve zulümlere sebebiyet vermiştir. Teknoloji, insanlık için büyük bir imkân ve fırsat sağladığı gibi, yıkıcı silah ve toplu imha aracına da dönüşebilmiştir. Bu nedenle gerek akademik kariyer gerekse başka bir amaçla bilgi peşinde koşan bir mü'min, İmam Gazzâlî'nin bu uyarılarını dikkate almalı ve asli gayesini önceden belirlemelidir. Elde edeceği

⁶ ODABAŞ, Uğur Köksal: A.g.e.

⁷ AÇIKGÖZ, Şehri: İmam Gazzâlî'de Bilgi-Ahlak İlişkisi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2010.

bilgi ile insanlığa bir katkı ve imkân mı açmak istiyor, yoksa sadece dünyevi bazı imkânlara sahip olmanın mı peşindedir, işte bunun için iyi bir hazırlık evresi gereklidir. Önemli olan, bilgi ile donanıp hakikat yolunda bilge olmaktır. Zaten bilge olan hakikate yaklaşır. Bilge olmak için bilgi şarttır ama bilgiyi yerinde ve hakkıyla kullanmak bilge işidir. Bilgiye herkes sahip olabilir, ancak onu kullanım durumuna göre kişi bilge olabilir. Zira bilgelik, bilginin insanlığın yararına kullanma marifetidir.

2.3. Mevlana'da Bilgi-Ahlak İlişkisi

Mevlana'ya göre de bilgi ve ahlak birbirinden ayrılmaz iki olgudur. İkisinden biri olmazsa diğersinin de tam olması mümkün değildir. Hatta Mevlana, bilgi olmadan zühdle bile meşgul olunamayacağını dile getirir. Ona göre zahid de ancak ilimle zahid olur, ilimsiz zühd bile mümkün değildir. Mevlana, hakikate ulaşma yolculuğunda bilgi ve ahlakın insanın çok kıymetli adımları olduğunu kabul eder. İnsanın ancak bilgi ve ahlakı sayesinde kemale ulaşabileceğine inanır. İslam filozoflarına göre de teorik felsefe insanın bilgisi, pratik felsefe ise tavır ve davranışları ile ilgili olduğundan teorik felsefede başarılı olan insan; teorik kemale, pratik felsefede başarılı olan insan ise pratik kemale ulaşır. Ancak her iki kemali taşıyan insan ise tam ve hakiki mutluluğa kavuşur.⁸

Mevlana'nın bakış açısından anlaşılmaktadır ki, salt bilgi sahibi olmak insanın gerçek mutluluğa kavuşmasına yeterli olmamaktadır. İnsan için salt bilgi sahibi olmak bir saygınlık, kıymet ve değer ifade etse de, bu geçici bir mutluluk sağlar. Asıl mutluluk ise ahlak ile donanmış bir bilginin neticesinde gerçekleşir.

Mevlana'nın eserleri okunduğu zaman bilgi ve ahlak kavramlarının iç içe geçtiği görülebilir. Ayrıca şeriat olmadan nasıl ki tarikat mümkün değilse, bilgi olmadan da ahlakın hakkıyla var olamayacağı anlaşılmaktadır. İlim elde etmede gaye amel olduğu gibi şeriattan istenilen de tarikattır. Nitekim şeriat öğrenmek; tarikat ise yapmaktır. Tarikatın esas amacı ise, hakikattir. Hakikatten kastedilen de hakikate ermektir. Tasavvufun temel kavramları olan “şeriat, tarikat, hakikat”, felsefi perspektiften bakıldığında “bilgi-ahlak” ilişkisi bağlamında yorumlanabilir.⁹ İlk adım olan bilgi yani öğrenme, ikinci adım olan ahlak yani tavır ve amelle birleşince, üçüncü adım olan hakikate ulaşılır. Bu üçlü için şöyle bir benzetme de yapılır: Şeriat yani bilgi ilaçtır, tarikat yani ahlak ve amel ilacı yutmaktır ve hakikat ise hastalığın geçmesi yani huzur ve mutluluğa kavuşmaktır. Ancak ilacı uygun zaman ve dozunda kullanmak çok önemlidir, zira yanlış zaman ve dozda ilaç ancak bir zehire dönüşmektedir. İşte bilgi de yerinde ve fayda sağlamayan bir şekilde kullanıldığında, bu durum zarar ve felakete sebep olmaktadır. Hakkıyla kullanıldığında ise hastalık geçer ve insanoğlu mutluluğa kavuşur.

⁸ PATTABANOĞLU, Fatma Zehra: Mevlana'da Bilgi-Ahlak İlişkisi. *Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 27, Mart 2015, ss.107-130.

⁹ PATTABANOĞLU, Fatma Zehra: A.g.e.

2.4. Günümüz Anlayışında Bilgi-Ahlak İlişkisi

Geçmiş filozof, âlim ve Allah dostlarının bilgi-ahlak ilişkisine dair yukarıda ifade edilen düşüncelerine ek olarak günümüz yazar, düşünür ve bilge insanlardan da örnek vermek gerekirse, örneğin Faslı düşünür Taha Abdurrahman'ın "*Bilgi Ahlaktan Ayrıldığında*" adlı kitabında felsefenin tariflerinden birisi şöyle ifade edilir: "*Amelin kemale ermesi için bilginin kemale ermesidir.*"¹⁰ Yani kemal bir amele sahip olabilmenin yolu, bilginin de kemale yani ahlaka dayanmasından geçmektedir. Ahlaka dayanmayan bir bilginin kemale ve hayra götüreceği bir amele vesile olması söz konusu değildir. Faslı düşünürüne göre, yaygın kabullerden biri "Ahlak"ın sadece tamamlayıcı bir sıfat olmasıdır. Yani var olması zorunlu değildir ve insan için sadece bir lüks kabilindedir. Ancak ona göre hakikat, asla bu değildir. Zira ahlak öyle bir vasıftır ki, yokluğuyla sadece hayatın gidişatını sağlayan davranış düzeni değil, bizzat hayatın kendi düzeni bozulur. Ahlaki kaidelere uymayan ve ahlaki değerlere sırt çeviren bir toplum tasavvur edilemez, edilecek olursa da o toplum sadece bozuk bir toplum değil, aynı zamanda ölü bir toplum sayılmalıdır. Zira ahlaksız bir hayat asla düşünülemez. Faslı düşünürüne göre bir diğer yaygın kabul de vardır ki, o da ilki kadar anlamsızdır. Bu kabul de "Ahlak, sadece sınırlı bazı meselelerle ilgilidir ve insan davranışlarının sadece bir kısmı ile alakalıdır." Oysaki ahlak, insanoğlunun bütün fiillerini kapsamakta ve hatta "düşünme" eylemi bile ahlaktan bağımsız değildir. Çünkü insanoğlu hayatı muhafaza etme gayretinde olan bir varlık olduğundan, "düşünme" ya bir fayda sağlayan ya da bir zararı ortadan kaldıran etkiye sahiptir.¹¹ Kötülükler de bir "düşünme" eyleminin neticesinde gerçekleşir ve kötülük hayat bulur. En anlık olaylarda vuku bulan kötülükler bile anlık bir düşünme eylemi sonucunda olduğundan, neticesi göz önüne alındığında, "düşünme" eyleminin de asla ahlaktan bağımsız olamayacağı anlaşılmaktadır.

Taha Abdurrahman'ın bir diğer kitabı olan "*Ahlak Sorunsalı*"nda da şu görüşleri dikkat çekmektedir: "*Modern epistemolojik model hakkında sözün özü şudur: Bu modelin bilimsel sonuçları, sahiplerini ahlak arayışına götürmediğinden ve ahlakla süslenmek diye bir derdi olmadığından, kendisini alıp benimseyenlere bir doğruluk krizi miras bırakmıştır. Benzer şekilde bu modelin akli yöntemleri, sahiplerini gayba vakıf olmaya götürmediğinden ve yine bu yöntemlerin gaybın durumuna ilişkin kesin bilgiye ulaşmak diye bir derdi bulunmadığından, kendisini alıp benimseyenlere bir amaç krizi bırakmıştır. Modern bilginin doğruluk krizi ve amaç krizi olmak üzere iki krizle karşılaştığı kesin olduğundan, ahlakileşen kimsenin (ki ahlaki değerlendirmelerle ve gaybi yönlendirmelerle amel etmesi onun için zorunlu bir ödevdir) kendisini bu iki krizin kötülüğünden koruması gerekir. Bilim ile ahlaki değerlendirmeleri birleştirme işlemi Müslüman ahlakçılara göre bizzat faydalı bilgi ilkesinin bir gereğidir. Faydalı bilgi, amele götüren bilgidir ve faydalı bilgi olmadan salih amel olmaz.*"¹²

"Bilgi, güçtür", İngiliz filozof Francis Bacon'a atfedilen meşhur sözdür. Yaşadığımız çağda bu anlayış

¹⁰ BDURRAHMAN, Taha: *Bilgi Ahlaktan Ayrıldığında*. Pınar Yayınları, İstanbul 2020.

¹¹ ABDURRAHMAN, Taha: A.g.e.

¹² ABDURRAHMAN, Taha: *Ahlak Sorunsalı (Batı Modernitesinin Ahlaki Eleştirisine Bir Katkı)*. Pınar Yayınları, İstanbul 2020.

çok daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Ancak bilginin uygulamaya aktarılmadan bir güç olamadığı, ama daha da önemlisi, bu gücün adaletin mi yoksa zulmün mü gücüne dönüştüğü meselesi önem arz etmektedir. Bilgiyi sadece zihinlerde hapsedmemek ve bu bilgiyi muhtaç olan insanlıkla paylaşmak, bilgi ahlakının temel hususiyetindedir. Bu konuda aykırı bir tutum, Allah'tan bir emanet olan bilgiye de ve tüm insanlığa da ihanettir. Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Her kim, bildiği bir konuda kendisine danışılır da onu gizlerse kıyamet günü ağzına ateşten bir gem vurulur.” (Tirmizî, İlim, 3; Ebû Dâvûd, İlim, 9). Bir diğer hadiste de “Sadakanın en faziletlisi, Müslüman kişinin öğrendiklerini Müslüman kardeşine öğretmesidir.” (İbn Mâce, Sünnet, 20.) buyurulmuştur.

Öte yandan, bugün çok bariz görüldüğü gibi, bilgiyi insanlığa karşı bir silah olarak kullanmak, insanlığın en temel problemidir. Oysa bir insan, ahlaki yönden eksik kalıp sadece bilgi ile donanmışsa, bir bela ve musibet olmaya aday olacaktır. İşte o zaman bilgi ile elde edilen güç, ahlaksız bir güç olacak ve bu gücün insanlığa getireceği bir hayır da olmayacaktır. Oysa İslam medeniyetinde bilgi, salt bir güç değildir. Ahlak ve sorumluluk ile donanmış bir güçtür¹³ ve insanlığa sadece hayır ve mutluluk getiren, zalim ve zorbalara karşı da belayı defedici, şerri giderici bir güç olmalıdır.

İbrahim Kalın'a göre de felsefe tanımında olduğu gibi, varlıkların hakikati hakkında doğru bilgiye sahip olmak, nefsin kemale ermesi için bir ön şarttır. Hakikatin olmadığı bir yerde kemalin de olması mümkün değildir. Sonuç olarak epistemoloji ile ahlak, bir bütünün parçaları gibidir. Kalın'a göre de doğru bilgi, insanı doğru davranışlara götürür. İslam metafiziğine göre hakikati gören kişi, onun tazammun ettiği şeye kayıtsız kalamaz. Hakikati bilmek ona uygun bir şekilde davranmakla eşanlamlıdır. Erdeme ve doğru davranışa götürmeyen hakikat bilgisi, eksiktir.¹⁴

3. Bilgi Ahlakının Temel Özellikleri

Bilgi ahlakının bazı temel özellikleri vardır. Bunlardan bir tanesi gönülden bilgiye sahip olma arzusu, bilgiye ve öğrenmeye müştak olmak, bilgiyi sevmek ve istemektir. Severek elde edilen bilgiden fayda da istifade de artar. Bilgiyi bir meta olarak değil, bir nimet ve sorumluluk olarak görmek gerekir. Bir gün genç bir adam, Sokrates'in yanına gelir ve ona şunları söyler: “Bilgelik öğrenmek ve irfan sahibi olmak için bir sürü eziyete katlanarak kilometrelerce yol yürüdüm, size geldim. Bana bilgelik öğretir misiniz?” Sokrates, gence kendisini izlemesini söyler ve sahile doğru yürümeye başlar. Sokrates suyun içine girer ve öğrencisi de onu takip eder. Sokrates, bir an durur ve öğrencinin başını tuttuğu gibi suyun içine batırır. Genç adam uğraşır didinir, fakat güç yetirip de başını suyun içinden çıkaramaz. Nihayet gencin direnme gücü tükenince, Sokrates onu suyun içinden çıkarır. Genç adam, “Sen bir bilge kişi olarak neden bana kötü davrandın?” diye sorar. Sokrates gencin sorusuna soruyla karşılık verir: “Suyun içindeyken en çok arzu ettiğin şey neydi?” “Tabii

¹³ GÖRMEZ, Mehmet: Bilgi, Ahlak ve Üniversite. Şırnak Üniversitesi, 2019. <https://www.sirnak.edu.tr/tr/aktivite/prof-dr-mehmet-gormez-uni-versitemizde-konferans-verdi/21219>

¹⁴ KALIN, İbrahim: *Akıl ve Erdem*. İnsan Yayınları, İstanbul, 2022.

ki hava almayı istedim.” der genç adam. Sokrates buna karşılık şu cevabı verir: “İşte, bilgi ve bilgeliği, hava kadar istediğin zaman yanıma gel.”

İkincisi, bilginin bireysel ve toplumsal fayda sağlayacak nitelikte olmasıdır. Bugün genel kültür adı altında zihinlerin adeta çöp tenekesine çevrildiği bir hakikattir. Magazinel bilgiler, maalesef en popüler malumatlar olmuş, insanlığa hiçbir faydası olmayan çer çöpten farksız bilgiler, ana sayfa ve ana haber ekranlarında boy göstermektedir. Geçmiş dönemlerde âlimlerin medrese öğrencilerini mezar taşlarındaki isim ve yazıları okumaktan men etmesi, bu hassasiyeti çok güzel göstermektedir. Çok miktarda ve bilinçsizce alınan bilgi, akılda obeziteye neden olur ve aklın etkin faaliyeti azalır. Tekdüze bir bilgi alımı da beyin gelişimini olumsuz etkilemektedir. Farklı ve faydalı bilgi peşinde olmak ve gayretini göstermek bu açıdan önemlidir. Zihni faydasız bilgiyle dolduran bir insanın kendi gündemine ve zihnine faydalı bilgi için ayıracağı yer, zaman ve enerji ister istemez azalacaktır. Dünyaca ünlü beyin cerrahı Prof. Dr. Gazi Yaşargil, “beyninizi abur cuburla doldurmayın” uyarısını da aynı anlayışla söylemektedir. Öte yandan “kulaktaki ilim kalabalığı, anlayışta sapma nedenidir” sözü de yine bu şuurla söylenmiş önemli bir sözdür.¹⁵ Ancak bu konuya dair en güzel duayı efendimiz yüzyıllar önce dile getirmiştir: “Allah’ım! faydasız ilimden sana sığınırım.”, “Allah’ım, bana öğrettiklerinle beni faydalandır. Bana fayda verecek ilmi bana öğret ve ilmimi artır.” (Tirmizî, Deavât 128; İbn Mâce, Sünnet, 23).

Üçüncüsü ise elde edilen bilgiyi kullanmak, yeni bilgiler üretmek ve bunları insanlık ile paylaşmaktır. Bilgi sahibi olmak, sorumlu olmak demektir. Bilgi arttıkça sorumluluk da artar. Zira bilgi, sahibini kendisine, topluma, tabiata ve en nihayetinde Allah’a karşı sorumlu hâle getiren bir nitelik taşır. Bu sorumluluk gereği, (katma değeri yüksek) yeni bilgiler üretmek, topluma sunmak ve paylaşmak gerekir. Günümüzün önemli beyin cerrahlarından olan Prof. Dr. İsmail Hakkı Aydın, “paylaşılmayan bilgi insana yüküdür” der. Öte yandan “beynimdeki bilgiden taşın, toprağın, Afrikalı bebeklerden Eskimoların yavrularına kadar herkesin hakkı vardır.”¹⁶ diyerek bilginin nasıl bir sorumluluk yüklediğini ifade etmeye çalışır.

Bilgi paylaşımında dikkat edilmesi gereken bir husus da bilgiyi layık olana vermektir. Sokrates ve genç hikâyesinden bu dersi de çıkarmak mümkündür. Aksi halde bilgi hem boşa gider hem de kötünün elinde silaha dönüşme potansiyeli taşır. Resûl-i Ekrem (a.s) “Bilgiyi lâayık olmayana öğreten kişi, domuza değerli taş, inci ve altın gerdanlık takan kimse gibidir.” diye buyururken bu gerçeği dile getirmektedir. (İbn Mâce, Sünnet, 17).

Bilginin çıkarlara alet edilmesi veya kibir sebebi yapılması gibi bilgi ahlâkına ters düşen tehlikeli hususlara Peygamberimiz (s.a.v) dikkat çekmiş ve şöyle buyurmuştur: “Allah’ın rızası için öğrenil(mesi gerek)en bir ilmi, surf dünya menfaati elde etmek için öğrenen bir kimse kıyamet günü cennetin kokusunu (dahi) alamayacaktır.” (Ebû Dâvûd, İlim, 12; İbn Hanbel, II, 338). “İlmi, âlimlere karşı övünmek, cahillerle münakaşa etmek ve insanların teveccühünü kazanmak için öğrenmeyiniz. Kim böyle yaparsa o kimse ateştedir.” (İbn Mâce, Sünnet, 23.)

¹⁵ İBN-İ USEYMİN: *Bilgi Ahlakı Üzerine*. Ümmülkura Yayınları, İstanbul, 2017.

¹⁶ ASILI, Muttalip: *Biyografisine Sığınmayan Adam*, “İsmail Hakkı Aydın Kitabı”. Girdap Kitap, İstanbul, 2021.

4. Sonuç

Bilgi, Allah'ın insanoğluna bir lütfu olup insanlığın ortak mirasıdır. Bu lütuf ve mirasın temel amacı, insanoğlunun hayatının daha mutlu ve müreffeh bir hale gelmesine imkân sağlamaktır. Ancak farklı gaye ve hedeflerle elde edilen bilginin insanoğlu için büyük kayıplar ve hüsranslar yaşattığı acı bir hakikattir. Allah rızası ve insanlığa hizmet üstün gayesi ile bilginin elde edilmesi büyük bir erdem iken, bu mirası sadece kişisel ego ve çıkar aracına dönüştürme, bilginin amacından saptırılması ve hedefin şaşırılmasıdır. Bu durum büyük bir yanlış olmakla birlikte, zararı sınırlı düzeyde kalabilmektedir.

Ancak Batı anlayışında bilginin sadece bir güç olarak ifade edilmesi ve bu gücün hiçbir sınır tanımadan kullanılması, insanlık için çok daha kitlesel ve büyük felaketsel sebebiyet vermektedir. Oysa bilgi bir güç ve avantaj olmakla birlikte, İslam anlayışında salt bir güç değil, aynı zamanda ahlak ve ağır bir sorumluluktur. Bu yük ve sorumluluğu taşıyabilmek için manen hazır olmak gerektiğini ifade eden İmam Gazzâlî, bu fikrini bizzat yaşadığı tecrübelerle dile getirmiştir.

Bilgiyi sadece Allah rızası ve insanlığın hizmetine sarf etmek, en büyük erdemdir. Bu anlayıştan uzaklaştıkça, güç olan bilgi önce insanın kendisini, sonra da etki ettiği çevreyi ve hatta insanlığı zehirleyebilmektedir. Bu nedenle her şeyin bir ahlaki tarafı olduğu, onsuz asla kalıcı bir fayda sağlamadığı gibi, bilgiyi de ahlaktan bağımsız düşünmek söz konusu değildir. Bu hakikatin göz ardı edildiği dönem ve toplumlarda yaşanan acı ve dahi vahşet dolu tecrübeler, bunun en büyük ispatıdır. Bu nedenle bilgiye bu İslami ve insani anlayışla yaklaşmak, sahip olmak, kullanmak ve paylaşmak en büyük amaç ve gayret olmalıdır. Bu durum, hem iyiliği yayma hem de kötülüğe engel olma açısından oldukça önemlidir. Bu anlayışın hâkim olduğu bir dünya tasavvuru en büyük ideal haline getirilmeli ve gelecek nesilleri bu şuurla yetiştirme azmi, asla göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

- ABDURRAHMAN, Taha: Bilgi Ahlaktan Ayrıldığında. Pınar Yayınları, İstanbul 2020.
- ASILI, Muttalip: Biyografisine Sığmayan Adam, “İsmail Hakkı Aydın Kitabı”. Girdap Kitap, İstanbul, 2021.
- AÇIKGÖZ, Şehri: İmam Gazzâlî’de Bilgi-Ahlak İlişkisi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.
- AKÇAKAYA, Ümit: Sokrates ve Felsefesi, <https://www.umitakcakaya.com/yazi/sokrates-ve-felsefesi>. Erişim Tarihi: 04.10.2023.
- BAYSAN, Oğuz: Bilgi ve Ahlak: İlhan Dilman’ın Sokrates Yorumu. Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli, 2013.
- ÇİFTÇİ, Bestami Said: Bilim ve Ahlak İlişkisi, Köprü Dergisi, 2016.
- İBN-İ USEYMİN: Bilgi Ahlakı Üzerine. Ümmülkura Yayınları, İstanbul 2017.
- KALIN, İbrahim: Akıl ve Erdem & Türkiye ‘nin Toplumsal Muhayyilesi, İnsan Yayınları, İstanbul, 2022.
- ODABAŞ, Uğur Köksal: Eudaimonia’nın Sokratik Görünümü: Erdem Bilgidir ve Hiç Kimse Bilerek Kötülük Yapmaz. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2019.
- PATTABANOĞLU, Fatma Zehra: Mevlana’da Bilgi-Ahlak İlişkisi. Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, 2015.